

KISWAHILI NOTES

KIDATO CHA NNE

*An Updated Well-Organized Detailed Revision Notes for the
Current Form 4 Syllabus.*

SERIES 1

THIS IS A FREE SAMPLE OF THE
ORIGINAL NOTES

CONTACT US FOR FULL VERSION OF THE NOTES

Mr Isaboke 0746 222 000

MWALIMU CONSULTANCY

Copyright ©Mwalimu

All rights reserved. This book or any portion thereof may not be reproduced or used in any manner whatsoever without the express written permission of the publisher except for the use of brief quotations in a book review.

Printed in Kenya

00100

Nairobi

+254 746-222-000

mwalimuconsultancy@gmail.com

Mwalimu Consultancy Ltd.

MAANA NA UMUHIMU WA LUGHA

Maana

Shabaha

Kufikia mwisho wa kipindi, unatarajiwa kuwa na uwezo wa:

1. Kufafanua maana ya katiba na sheria.
2. Kutaja baadhi ya sheria zinazotumika katika nchi ya Kenya.
3. Kutaja taasisi zinazohusika na kuunda na kutekeleza sheria.

UTANGULIZI

(provide a photograph of a copy of the constitution with a voice overstating the following)

Katiba ni sheria au kanuni zilizoanisha namna amnayo nchi, chama au shirika inavyoendesha shughuli zake. Katiba ya nchi ni sheria

inayooanisha misingi ya kisiasa na kuonyesha madaraka na majukumu ya serikali. Katiba hubainisha haki za wananchi. Kidemokrasia katiba inafaa kubatilishwa baada ya kufanyiwa marekebisho yanayokubalika na wananchi kwa jumla. Nchini Kenya tangu kupata uhuru tumekuwa tukitunia katiba iliyoundwa zama za wakoloni.

Mwaka wa 2010 wananchi walipata fursa ya kubadilisha katiba hiyo na kuchagua iliyobatilishwa ili kuwafaa kupitia kura ya maoni. (provide a video clip of the promulgation ceremony of the new constitution at uhuru park on 27th august 2010.)

Katiba mpya nchini Kenya inafafanua haki za kimsingi za wananchi kam vile: haki ya kuishi, usawa na uhuru, usalama wa wananchi, uhuru wa dhamiri na imani ya dini na maoni. Katiba mpya inawapa wakenya uhuru wa

kujieleza. (provide a video clip of human rights activists demonstrating.) Pia katiba mpya inalinda wnahabari kwa kuwapa uhuru wa kujieleza kupitia vyombo vya habari. Katiba mpya inaendeleza utamaduni na lugha za kiasili.

Haki za wafungwa zinazingatiwa kwa mujibu wa kanuni za kibinadamu, kwa mfano, masilahi ya wafungwa yanazingatiwa pia wamepewa haki ya kuchagua wawakilishi wa eneo bunge lao.

Raia kwa jumla wanalindwa na katiba katika maswala ya ndoa, jinsia, urithi, ajira na dini ambapo wanawake na wanaume wanahaki sawa katika nyanja tatu za maisha mathalan kiuchumi, kijamii na kisiasa.
(provide photographs of male and female personalities exercising their duties in different capacities.) Wanasheria hutunga na kujadili sheria za nchi.

Sheria ya katiba huhusisha

sheria za umma na zile za kibinafsi za wananchi ilhali sheria za kimataifa hutawala shughuli za kibiashara, vikwazo vya kimazingira na mipaka, ulinzi n.k. baina ya nchi na nchi. Katika demokrasia halisi, sheria hutafsiriwa na matawi matatu makuu mahakama, bunge naserikali ya kuwajibika. Matawi haya ndiyo huunda vyombo vya dola vinavyohakikisha uzingativu wa sheria nchini. Kamati na idara tofauti za bunge na serikali huhakikisha sheria zinazoundwa zinatekelezwa vilivyo.

Katiba mpya inasisitiza haki za watoto kwa kuhakikisha kuwa mtoto anapata kuelimika, kutunzwa vyema na hadhulumiwi. Mtoto haruhusiwi kutengwa na wazazi wake kwa njia yoyote.

(provide pictures of children in school, a good home setup and play ground) Aidha sheria hutilia mkazo matumizi ya lugha nchini. Katiba mpya inatambua aina tatu za lugha nchini, lugha rasmi, lugha ya taifa na lugha zingine kama vile za kiasili, ishara na ?Braille.?

Ni dhahiri kuwa bunge linajukumu la kujumuisha maoni ya vikundi tofauti vya jamii katika kuimarisha sheria zilizoundwa katika katiba.

Memo

(Provide an animation of a student reading a memo on a notice board at the administrative office with a voice over of the following:)

SHULE YA UPILI YA MADIVINI

S.L.P 1234 009

KIKWAO

SIMU: +254 056 5101600

BARUAMEME: madyhigh@yahoo.com MEMO

KWA: WANAFUNZI

KUTOKA: MWALIMU MKUU

TAREHE: MACHI 12, 2022

KUH: MATOKEO YA MTIHANI WA KCSE 2021

Kutokana na matokeo ya mtihani wa kidato cha nne, ningependa kuwaarifu kuwa shule yetu imeweka rekodi ya ushindi kuibuka nambari tano kati ya shule ishirini bora nchini. Kwa niaba ya Halmashauri ya shule , ningependa kuwapongeza walimu na

wanafunzi kwa kazi nzuri iliyotuletea ufanisi wa kiwango hiki. Ili kuhakikisha tunadumisha matokeo bora shuleni, kila mmoja wetu

anapaswa kuzingatia nidhamu, kutumia vyema mema ya wakati, maktaba na

vifaa vyote vilivyomo na kuzidisha juhudi zetu katika utendaji kazi ili

kufikia malengo yetu.

Elekezi Robai

Mwalimu mkuu. Umeona na kusikia nini? (P) Bila shaka umeona maandishi na kusikia ujumbe maalum wa mwalimu mkuu.

Mwalimu mkuu anawaandikia wanafunzi wake. Barua hii imepachikwa ukutani. Barua hii huitwa memo au arifa.

Memo ni taarifa fupi ya kiofisi ambayo hutoka kwa mtu mmoja hadi kwa wengine

Sifa za Memo

Memo huwa na sifa zifuatazo:

1. Hutangulizwa kwa anwani
2. huwa na ujumbe maalum
3. Huwa na umbo la kipekee
4. Walengwa wa habari hubainishwa
5. Mwandishi hubainishwa.
6. Mwandishi wa memo hutia sahihi
7. Huwa na sehemu tano kuu: anwani, utangulizi, Mintarafu, ujumbe,

mwandishi

8. Huwaandikwa kwa karatasi maalum
9. Neno ?memo? huandikwa kwa wino uliokolezwa
10. Huwa salamu hazitolewi. Umuhimu wa memo

(Provide an animation of two students, a boy and a girl, discussing as follows beside a notice board with many notices on)

GIRL: Ubao huu una arifa nyingi leo Shamir. BOY: Kweli. Memo huwa na dhima kubwa sana hasa katika kujuza ujumbe. Hii

ndiyo sababu zimepachikwa nyingi labda. GIRL: Nafikiri ni njia rahisi ya kuwasiliana katika shirika lo lote lile. BOY: Kweli Maria. Unaona (pointing on the memo) kama hii inatuonya sisi dhidi ya matumizi mabaya rasilmali ya shule yetu. GIRL: Shamir, hii nayo (pointing to the memo) inatushauri tufanye kazi

kwa bidii mwaka. Angalia, imeandikwa, ?Wanafunzi wote mnatarajiwa

kuzidisha juhudi zenu maradufu ili mfaulu katika masomo yenu.? BOY: Lo! Tazama nayo hii hapa. (Pointing to another). Inaelekeza matumizi

ya vizima moto. Hii nafikiri imesababishwa na visa vya moto katika shule

kadhaa. Ni vizuri kila mwanafunzi kufahamu kutumia vifaa hivi. Aidha

tufunzane wenyewe kwa wenyewe ili mkasa kama huu ukitokea tuweze

kukabiliana nao. GIRL: Memo zina umuhimu mwingi tu. Huwa zinakumbusha walengwa wajibu wao

kazini, kuweka kumbukumbu ya mambo yaliyojadiliwa na kufahamisha sera za shirika au taasisi kama hii yetu. BOY: Ala! Kumbe. Maria wewe unafahamu vizuri . GIRL: Ah! Mimi nimesoma mambo hayo mwenyewe. Vitabu vingi vinaelezea kuhusu memo.

MUUNDO WA MEMO

(Provide animation of a male teacher and student outside a classroom discussing as follows:)

TEACHER: Hujambo Sophia!

SOPHIA: Sijambo Mwalimu.

TEACHER: Mbona umetoka darasani?

SOPHIA: Tafadhali mwalimu nilikuwa naja kukuona. Naomba unielezee muundo wa memo.

TEACHER: Oh! Hilo tu?

SOPHIA: Hilo tu mwalimu.

TEACHER: Ni muhimu ufahamu kwanza memo ni nini.

SOPHIA: Mwalimu nafahamu maana ya memo na hata umuhimu wake. Nataka kujua kuiandika.

TEACHER: Vizuri sana Sophia. Wewe ni mwanafunzi makini sana. Juhudi zako hizi zitakufikisha mbali. Memo huwa na hatua tano muhimu ambazo lazima zijitokeze. 1. Anwani ya shirika hutangulia na huandikwa sehemu ya juu ya karatasi. 2. Neno ?MEMO? hufuata kwa herufi kubwa na kukolezwa wino. 3. Upande wa kushoto chini ya mstari huandikwa utangulizi ufuatao:

- a) Kwa: sehemu hii huelezea ujumbe unalenga akina nani,
 - b) Kutoka: sehemu hii huonyesha ujumbe umetoka kwa nani,
 - c) Tarehe: sehemu hii huonyesha tarehe memo ilipoandikwa,
 - d) Mintarafu: hapa shabaha ya barua hudokezwa kwa herufi kubwa zilizokolezwa wino. 4. Mwili wa memo au maelezo ya mada inayoshughulikiwa huendelezwa
5. Hitimsho la memo hubeba Sahihi, jina na cheo cha mwandishi. TEACHER: Sophia tazama mfano huu:

(Camera to focus on this text:)

KIWANDA CHA CHAI CHA MAEMBENI

S.L.P. 998646 00300

MAEMBENI

SIMU: +452 7220 707404 474

BARUAE: chaimaembeni@yahoo.com

MEMO

KWA: WAFANYIKAZI WOTE

KUTOKA: MENEJA MKUU

TAREHE: MACHI 23, 2011

MINTARAFU: NYONGEZA YA MISHAHARA

Kiwanda chetu kimepata faida kubwa msimu uliopita. Mapato ya kifedha yameongezeka maradufu miaka miwili iliyopita. Hii inatokana na juhudi za kila mmoja wetu. Kwa niaba ya Halmashauri ya Wakurugenzi, nawapongeza sana kwa bidii yenu. Kwa shukrani na pia kuwahimiza kujibidiisha zaidi, halmashauri ya wakurugenzi wa kiwanda hiki wamependekeza nyongeza ya mishahara yenu. Wafanyikazi wa kiwango cha F na G watapata nyongeza ya asilimia 52. Wale wa kiwango cha H-J watapata nyongeza ya asili mia 21. Wafanyi kazi wa kiwango cha K- P watapata asilimia 8. Ni matumaini yangu kuwa nyongeza hizi zitawapa motisha wa kufanya kazi hata zaidi. Kila hali ya Uchumi wa kiwanda unavyoimarika ndivyo wasimamizi watazidi kuchunguza na kuimarisha mishahara ya wafanyi kazi wake. Abdulmajid Rajab.

(Mkurugenzi Mkuu)

SHUGHULI

Katika sehemu hii, utapata maelezo zaidi juu ya somo husika. Bonyeza mada yoyote kati ya zilizoordheshwa ili ufaidi!

Katika sehemu hii, unatakiwa kubonyeza mazoezi yaliyoorodheshwa ili uweze kujipima iwapo umeyapata yaliyofunzwa katika somo. Vilevile, unaweza kuupima uelewaji wako wa mada hata kabla hujashughulikia mafunzo ili uweze kujua unayopaswa kutilia mkazo zaidi. Maamkizi na Mazungumzo

Sajili ya Viwandani

Haya ni mazungumzo yanayohusiha. Matumizi ya lugha katika maeneo ya viwandani. Huhusisha mazungumzo kati ya wafanyakazi mbalimbali na wasimamizi wao.

Sikiliza na kutazama mazungumzo haya.

Bofya kifute cha pleya kusikiliza

Je, kufikia hapo, unafikiri mazungumzo haya yanahusu watu wa aina gani? Bila shaka nataraji umegundua watu hawa wako kazini. Hawa wanafanya kazi katika kiwanda cha kutengeneza sukari. Kiwanda ni mahali ambapo mafundi au watu wenye ujuzi katika kazi maalum hufanya kazi ya kutayarisha bidhaa au vifaa fulani. Kuna aina nyingi za viwanda namna kulivyo na bidhaa mbalimbali. Sajili inayotumika katika viwanda basi hutegemea shughuli za kiwanda husika, wafanyakazi hao na hata vyeo vyao. Ni sifa gani za sajili hii zinazojitokeza katika mazungumzo haya?

Tazama video hii na kusikiliza mazungumzo. Bonyeza kifute cha pleya. Unadhani mazungumzo haya ni kati ya akina nani? Ndiyo, natumai umeona hawa ni wafanyakazi wa ngazi ya juu katika kiwanda.

Meneja mkuu ndiye kiongozi na wasaidizi wake ni meneja. Lugha ya meneja inatofautianaje na ile ya Mkurugenzi mkuu? Sajili ya viwandani ina sifa gani kutokana na mazungumzo haya?

Hitimisho

Bila shaka umeweza kutambua sajili ya viwandani na sifa za sajili hii. Ni vyema ukifanya utafiti zaidi ili kujua sifa za sajili ya viwandani kwa vile itakurahisishia mawasiliano endapo utakumbana na hali hii. Waweza kutalii viwanda mbalimbali na kuchunguza kwa makini wafanyikazi wa daraja mbalimbali wanavywasiliana. Hitimisho Bila shaka umeweza kutambua sajili ya viwandani na sifa za sajili hii. Ni vyema ukifanya utafiti zaidi ili kujua sifa za sajili ya viwandani kwa vile itakurahisishia mawasiliano endapo utakumbana na hali hii. Waweza kutalii viwanda mbalimbali na kuchunguza kwa makini wafanyikazi wa daraja mbalimbali wanavyowasiliana.

BUNGE

ZOEZI

Mazungumzo Bungeni
Bonyeza na kusikiliza mazungumzo .

ZOEZI

Hitimisho

Imedhihirika kwamba sajili ya bunge ina sifa za kutumia istilahi maalum. Aidha lugha huwa ya kisheria na huzingatia nidhamu. Ili kuelewa zaidi sajili hii inakubidi kufuatilia mazungumzo hayo katika vyombo vya habari. Vivumishi ni maneno yanayotoa maelezo zaidi kuhusu nomino katika sentensi. Ni lazima kupatanisha vivumishi na nomino katika ngeli mbalimbali ili kuwa na sentensi sahihi kisarufi. Upatanisho wa kisarufi

Upatanisho wa kisarufi ni hali ya nomino kukubaliana na kiambishi kiwakilishi cha nomino husika katika maneno ambayo huandamana na nomino hiyo katika sentensi kama vile vivumishi.

Hivi ni vivumishi vinavyoeleza nomino kwa njia za kipekee kila moja.

Vivumishi hivi ni vya aina sita kama ifuatavyo: - ote, -o-ote, -enye,

enyewe, -ingine, ingineo. Tazama mifano ya sentensi: Highlight by

blinking the bold sections. a) Wanafunzi wote wanastahili kuwa na nidhamu.

b) Tunda lolote linaboresha afya.

c) Mwalimu mwenyewe anawapenda watoto wake.

d) Bilauri nyinginezo zinahitajika. Sasa tazama jedwali lifuatalo. Highlight the letters written in bold

Ngeli nomino -ote -o-ote -enye -enyewe -ingine -ingineo

A

WA samaki

samaki wote

wote yoyote

wowote mwenye

wenye mwenyewe

wenyewe mwingine

wengine mwingineo

wengineo

U

I mswaki

miswaki wote

yote wowote

yoyote wenye

yenye wenyewe

yenye mwingine

mingine mwingineo

mingineo

LI

YA jino

meno lote
yote lolote
yoyote lenye
yenye lenyewe
yenyewe jingine
mengine jinginelo
menginyo

KI

VI kifurushi
vifurushi chote
vyote chochote
vyovyote chenye
vyenye chenyewe
vyenyewe kingine
vinginevyo kinginecho
vinginevyo

U-U ujasiri wote wowote wenye wenyewe mwingine mwingineo

I-I sukari Yote yoyote yenye yenyewe mwingine mwingineo

KU kuimba Kote kokote kwenye kwenyewe Kwingine kwingineko

Hivi ni vivumishi vinavyoonyesha au kuashiria ilipo nomino. Vivumishi

vionyeshi pia huitwa viashiria. Vivumishi hivi ni vya aina tatu: vya

karibu, vya mbali kidogo na mbali sana. Kwa mfano: Bubble the examples below. Vya karibu vya

mbali kidogo vya mbali sana

mtu huyu mtu huyo mtu yule

kiti hiki kiti hicho kiti kile

jumba hili jumba hilo jumba lile

Hebu tazama jedwali lifuatalo. Highlight the words under the four sections, nomino, vya karibu, vya

mbali kidogo and vya mbali sana.. Ngeli Nomino Vya karibu Vya mbali kidogo Vya mbali sana

U

I mwiko
miko huu
hii huo
hiyo ule
ile

LI

YA jani
majani hili
haya hilo
hayo lile
yale

U

YA uasi
maasi huu
haya huo
hayo ule
yale

I

ZI darubini
darubini hii
hizi hiyo
hizo ile
zile
KU kushinda huku huko kule

zoezi

Sasa tazama jedwali lifuatalo:

Upatanisho wa kisarufi kati ya nomino na vivumishi hutokea kupitia viambishi vya ngeli au viambishi vya upatanisho wa kisarufi kama ulivyoona katika jedwali.

ZOEZI

VIVUMISHI VIMILIKISHI

Hivi ni vivumishi ambavyo huonyesha umiliki wa au kuwa na kitu. Viambishi awali hubadilika kulingana na nomino inayomilikiwa na nafsi inayomiliki. Tazama mifano katika jedwali lifuatalo:

Hebu tuone mifano zaidi katika sentensi. a)Kalamu yangu ina wino mwekundu. b)Kalamu yako ina wino wa rangi ya samawati. c)Kalamu yake ina wino mweusi.

zoezi

Vivumishi viulizi

Hivi ni vivumishi vinavyouliza maswali kuhusu nomino. Vivumishi hivi vinapotumiwa katika sentensi ni sharti sentensi hiyo ikamilishwe kwa alama ya kiulizi. Vivumishi viulizi huwa ni vitatu: -pi?,-ngapi? na gani(ambacho hakiambishwi).Mifano ya vivumishi viulizi ni kama ifuatayo: Mtoto yupi anapenda kusoma? Mishipi gani inatumika kama sare ya shule yetu? Vyumba vingapi vimesafishwa? Uhalisia upi wa maisha unawafaa wanafunzi? Mifano zaidi

Jengo lipi ni kubwa? Ni mwanafunzi yupi hajavaa sare? Viatu gani ni vya watoto? Unga upi ni wa mahindi? Sasa tazama mifano zaidi katika sentensi. 1.Kitabu kipi ni kizuri zaidi? Vitabu vipi ni vizuri zaidi? 2.Papai lipi limeiva? Mapapai yapi yameiva? 3.Uteo gani umenunuliwa na nyanya? Teo gani zilinunuliwa na nyanya? 4.Maziwa gani yalinywewa na paka? 5.Wasichana wangapi walikuja? 6.Maradhi mangapi yalitibiwa?

zoezi

Vivumishi vya idadi

Hivi ni vivumishi vinavyotaja idadi ya nomino. Kuna vinavyotaja idadi maalum na vyenye kutaja idadi kwa jumla. Tazama mifano ifuatayo:

Vya kutaja idadi maalum:

Tembe mbili za dawa zilimezwa.

Viti vitatu vimetengenezwa.

Vya kutaja idadi jumla: Chakula kingi kimebaki.

Maji mengi yamehifadhiwa.

Tazama jedwali lifuatalo;

Kutokana na jedwali imebainika kuwa viambishi vya upatanisho katika vivumishi vya idadi hutegemea aina ya kivumishi cha idadi na nomino inayohusika.

zoezi

Vivumishi vya A-unganifu

Hivi ni vivumishi vinavyohusisha nomino moja na nyingine. Vivumishi hivi huishia kwa herufi 'a'. Kwa mfano:

1. Mtu wa watu.
2. Chama cha wananchi.
3. Mizizi ya mimea.
4. Nyumba za wazee.
5. Gari la mwalimu.

zoezi

Vivumishi visisitizi. Hivi ni vivumishi ambavyo husisitiza nomino fulani. Vivumishi hivi huundwa kwa kurudiarudia vivumishi vionyeshi. Visisitizi hujitokeza katika viwango vitatu:

Nomino ikiwa karibu; nomino ikiwa mbali kidogo nomino ikiwa mbali. Kwa mfano:

Tuangelie mifano zaidi katika sentensi.

- * Jiwe lili hili ndilo lililowafaa waashi.
- * Taarifa iyo hiyo ndiyo ilinipa matumaini.
- * Machungwa yale yale yaliwaburudisha watu.
- * Papa yuyo huyo ndiye aliyepikwa.

zoezi

Hivi ni vivumishi vinavyohusisha nomino moja na nyingine. Vivumishi hivi huishia kwa herufi 'a'. Kwa mfano: a) Mtu wa watu

- b) Chama cha wananchi
- c) Mizizi ya mimea
- d) Nyumba ya wazee
- e) Shule ya watu wote

Vivumishi vya pekee

Hivi ni vivumishi vinavyoeleza nomino kwa njia za kipekee kwa kuwa kila kimojawapo huwa na maana mahsusi. Vivumishi hivi ni vya aina sita kama ifuatavyo: - ote, -o-ote, -enye, enyewe, -ingine, ingineo. Tazama mifano ya sentensi: 1.Wanafunzi wote wanastahili kuwa na nidhamu. 2.Tunda lolote huboresha afya. 3.Mwalimu mwenyewe anawapenda watoto wake. 4.Bilauri nyinginezo zinahitajika. 5.Kitabu chenye manufaa kimenunuliwa. 6.Maji mengine yanahitajika.

Sasa tazama mifano zaidi katika jedwali lifuatalo.

Blink the following examples. Karibu mbali kidogo mbali

- a) Mtoto yuyu huyu Mtoto yuyo huyo Mtoto yule yule
- b) Gari lili hili Gari lilo hilo Gari lile lile
- c) Nyumba zizi hizi Nyumba zizo hizo Nyumba zile zile

Highlight words in the three sections, karibu, mbali kidogo and mbali in different colours. ngeli nomino karibu mbali kidogo mbali

U

I mfupa

mifupa uu huu

ii hii uo huo

iyo hiyo ule ule

ile ile

KI

VI kichuguu

vichuguu kiki hiki

vivi hivi chicho hicho

vivyo hivyo kile kile

vile vile

U-U urembo uu huu uo huo ule ule

YA-YA manukato yaya haya yayo hayo yale yale

KU kusoma kuku huku kuko huko kule kule

Vivumishi vionyeshi

Hivi ni vivumishi vinavyoonyesha au kuashiria ilipo nomino. Vivumishi vionyeshi pia huitwa viashiria. Vivumishi hivi ni vya aina tatu: vya karibu, vya mbali kidogo na mbali sana. Kwa mfano:

Jedwali hili lina mifano zaidi ya viashiria.

Hapa kuna mifano zaidi katika sentensi. a) Mama yule anaenda sokoni.

b) Kiti hiki ni cha mtoto.

c) Magoti yangu haya yanauma.

d) Ukuta huo una rangi gani?

e) Chai hii haina sukari.

Hitimisho

Hivi ni vivumishi vinvyoeleza nomino kwa namna ya kipekee kwa sababu kila kimoja wapo kina maana yake mahususi. Kufikia mwisho wa kipindi unatarajiwa kuweza : a) Kueleza maana ya viunganishi
b) Kutambua aina za viunganishi
c) Kutumia aina mbalimbali za viunganishi katika sentensi.

Viunganishi viongezi au vya kuongeza. Viunganishi hivi huleta dhana ya 'zaidi ya'. Mifano zaidi ya viunganishi
hivi ni: na, tena, pia, aidha, pamoja na, zaidi ya.

Tazama mifano ya sentensi zifuatazo,

1. Utulivu wake na bidii yake ilimfanya atuzwe katika hafla hiyo.
2. Wanafunzi pamoja na walimu wao waliingia maabara.
3. Fatma aliruhusiwa kwenda Mombasa na wewe pia utaandamana naye. Viunganishi visababishi/vya sababu
Provide an animation of a male teacher reading this with a voice over

Viunganishi hivi hutoa sababu ya kutendeka kwa jambo. Huweza kutumiwa mwanzoni au katikati ya sentensi. Mifano ni ; kwa sababu,kwa vile,na kutokana na. 1. Wanafunzi walisherehekea kwa sababu ya matokeo yao bora(Provide an animation of students celebrating because of good results) 2. Kwa vile hakuwa na nauli hakuendelea na safari yake. Kiunganishi cha asili ya kibantu

Kiunganishi ambacho ni cha asili ya kibantu ni 'na'.
kwa mfano,

1. Mtoto na mzazi wametoka shambani.
2. Waziri mkuu na naibu wake wanaelekea bungeni.

Viunganishi vya asili ya kigeni

Kuna viunganishi vya asili ya kigeni.

Mifano ni : fauka ya, ilhali, sembuse/seuze.

1. Zuleka anawasaidia majirani wake sembuse aila yake.
2. Nchi zinazoendelea zina uwezo wa kuyaboresha maisha ya

raia wake seuze nchi zilizoendelea!

3) Aliniagiza kwenda kwake ilhali hakunipa nauli.

Aina za vitenzi

Vitenzi hugawanyika katika makundi yafuatayo,vitenzi

halisi,vikuu,visaidizi,vishirikishi na sambamba.

Vitenzi halisi

Hivi ni vile vinvyoarifu tendo linalotendwa na kitu chochote kile chenye uwezo wa kutenda.

Kwa mfano,

- * Mkulima analima shamba.
- * Watalii walizuru nchi yetu.
- * Abdul atatembelea Afrika kusini.
- * Mutua anasakura kwenye mtandao.
- * Faiza amempigia mama simu.

Vitenzi vikuu(T) Kitenzi kikuu huelezea tendo kuu katika sentensi.Huhusisha ujumbe kwa usaidizi wa kitenzi kingine ambacho huitwa kitenzi kisaidizi. Mifano

1.Marangi anapenda sana kupaka rangi. 2.Wanafunzi wamekuwa wakisoma tangu asubuhi.

Kitenzi kisaidizi

Hiki ni kitenzi ambacho huandamana na kitenzi kikuu. Kitenzi kisaidizi

huwa na kazi ya kukisaidia kitenzi kikuu ili sentensi ilete maana kamilifu.

- * Mwalimu alikuwa anawafunza wanafunzi.
- * Umewahi kumwona fisi.

*

Amina alijitahidi kumbebea mzee huyo mzigo.

* Hataenda kuoegelea mtoni.

Vitenzi Vishirikishi

Vitenzi vishirikishi ni vile ambavyo vinashirikisha kiima cha sentensi na kijalizo. Kwa mfano, Kisu hiki ni kikali

Katika sentensi hii kisu ni kiima na kikali ni kijalizo. Kijalizo

husaidia kukamilisha maelezo kuhusu kiima. Kwa mfano

Huyu ni mwalimu.

1. Huyu ni kiima.
2. Ni ni kitenzi kishirikishi.
3. Mwalimu ni kijalizo.

Mifano mingine ni kama:

Hayo yalikuwa maneno mazito. Hayo ni kiima. Yalikuwa ni kitenzi kishirikishi. Maneno mazito ni kijalizo. Kuna aina mbili ya vitenzi vishirikishi

1. Vitenzi vishirikishi vipungufu
2. Vitenzi vishirikishi vikamilifu

Vitenzi vishirikishi vipungufu huchukua viambishi nafsi/vya ngeli.

Vitenzi hivi havichukui viambishi vya njeo(wakati) na hali. Kwa mfano, 1.Otieno ni daktari.

2. Mwanafunzi yu darasani.

Vitenzi vishirikishi vikamilifu huchukua viambishi vya njeo/wakati/hali/nafsi/ngeli,kwa mfano

* Wanafunzi wanastahili kuwa darasani.

* Wabunge walikuwa wangali bungeni.

* Wanakijiji watakuwa wakihudhuria arusi. Vitenzi Sambamba

Vitenzi sambamba ni vitenzi ambavyo hutokea katika mfululizo. Mfululizo

wa

aina hii unaweza kuleta pamoja kitenzi kisaidizi au kishirikishi na kitenzi halisi. Uweza pia kuhusisha vitenzi visaidizi kadha na kitenzi kikuu.

Kwa mfano

1.Wanafunzi wanakimbia wakiimba uwanjani.

Wanakimbia ni kitenzi kikuu.

Wakiimba ni kitenzi kikuu. 2.Watahiniwa walikuwa wanataka kujiandaa kupita mtihani.

Walikuwa ni kitenzi kisaidizi.

Wanataka ni kitenzi kisaidizi.

Kujiandaa kitenzi kisaidizi.

Kupita kitenzi kikuu. 3.Wakulima wangali wanalima.

Wangali ni kitenzi kisaidizi.

Wanalima ni kitenzi kikuu.

Kufikia mwisho wa kipindi unapaswa

1. Kufafanua maana ya vitenzi
2. Kubainisha aina za vitenzi
3. Kutumia vitenzi katika sentensi zoezi

VITENZI KISAIDIZI

Kikundi Kitenzi

Hii ni sehemu ambayo huwa na kitenzi na pengine maneno mengine kama vile kielezi, shamirisho, kishazi tegemezi na kadhalika. Kitenzi chaweza kuwa kikuu, halisi, kishirikishi, au hata kisaidizi.

Kwa mfano,

Juma anaimba vizuri;

Mombasa ni mji safi;

Mwanafunzi anasoma kitabu chake.

ZOEZI

VITENZI VISHIRIKISHI

Vitenzi sambamba ni vitenzi ambavyo hutokea katika mfululizo. Mfululizo wa aina hii unaweza kuleta kitenzi kisaidizi au kishirikishi na kitenzi halisi. Uweza pia kuhusisha vitenzi visaidizi kadha na kitenzi kikuu. Kwa mfano

Wanafunzi wanakimbia wakiimba uwanjani

Wanakimbia ni kitenzi kikuu

Wanakimbia ni kitenzi kikuu

Watahiniwa walikuwa wanataka kujiandaa kupita mtihani

Walikuwa ni kitenzi kisaidizi

Wanataka ni kitenzi kisaidizi

Kujiandaa kitenzi kisaidizi

Kupita kitenzi kikuu

Wakulima wangali wanalima

Wangali ni kitenzi kisaidizi

Wanalima ni kitenzi kikuu

zoezi

Yambwa kitondo ni nomino ambayo hutendewa jambo. Huathiriwa na jambo kwa njia isiyo moja kwa moja. Kitondo hunufaika au kupata hasara kutokana na vitendo vya mtenda. Kwa mfano,

1. Watoto wametambiwa hadithi na babu.

2. Mwashu amemjengea Farida nyumba nzuri. 3. Kasisi alinipa mawaidha bora.

4. Mpishi amekupikia chai tamu. Kutokana na mifano hii utaona kuwa viambishi viwakilishi nomino huweza

pia kuchukua nafasi ya kitondo.

Yambwa Ala/Kitumizi

Yambwa ala au kitumizi hurejelea kifaa ambacho hutumika katika

kufanikisha tendo. Kile kifaa kinahusika katika kutekeleza kitendo kile.

Kwa mfano,

1. Wanafunzi wanaandika kwa kalamu ya wino.(ala/ kitumizi)
2. Tulisafiri kwa gari la moshi. (ala/ kitumizi)

3. Waimbaji wanaimba kwa tarumbeta.(ala/ kitumizi) 4. Wanafunzi wanasoma kwa miwani.(ala/ kitumizi)

Chagizo(CH)

Chagizo ni sehemu ya sentensi ambayo aghalabu huja baada ya kitenzi au yambwa/shamirisho. Chagizo huwa kielezi au kirai kielezi.Chagizo hutofautishwa na kielezi kwa kuzingatia uamilifu wake katika sentensi.

Kwa mfano;

1. Mkulima anapanda miti sasa.(chagizo)
2. Mwanafunzi anasoma kitabu kwa makini.(chagizo)
3. Mtoto anacheza mpira uwanjani.(chagizo)

4.Mara kwa mara mimi huandikiwa barua kwa kalamu nzuri.

(chagizo) Kufikia mwisho wa kipindi hiki, unatarajiwa kuwa na uwezo wa :

1. kufafanua maana ya yambwa/ shamirisho
2. kubainisha aina za shamirisho
3. kutumia shamirisho ipasavyo katika sentensi.

AINA ZA YAMBWA

Virai Nomino

Katika aina hii ya kirai neno kuu huwa ni nomino au kiwakilishi chake.

Nomino huandamana na maneno mengine.

Kwa mfano, kivumishi, kiunganishi, kielezi na kadhalika.Hata hivyo, kundi hilo lote huwa lina uamilifu wa nomino. Tazama mifano hii.

1. Mama mpole amefika.
2. Moshi ambao hutoka viwandani ni hatari.
3. Mwanafunzi bora ametuzwa.
4. Baba na mama wamefika.

Kirai Kivumishi

Katika kirai kivumishi neno lake kuu huwa ni kivumishi. Kirai kivumishi hufafanua sifa za nomino au kiwakilishi chake kundi la maneno huweza kuwa na kivumishi na maneno mengine kama vile, kielezi, kiunganishi, kihusishi na kadhalika. Kwa mfano

1. Mwashhi amejenga jumba kubwa sana.
2. Kasisi yule mwanasiasa amewapotosha wananchi.
3. Nguo yangu mpya imepotea.
4. Gari kubwa jeusi la mwalimu limepakwa rangi upya.

CHAGIZO (CH) Kirai Kielezi

Katika kirai kielezi, neno lake kuu ni kielezi. Kirai kielezi huwa mwandamano wa vielezi.

Kwa mfano;

1. Panya ameingia shimoni haraka mno.
2. Tutaenda kuchezea uwanjani kasarani kesho alasiri.
3. Utandawazi umeenea vururu kote dunia.

Kirahi Kihusishi

Kirai kihusishi ni kundi la maneno ambalo hufanya kazi ya kihusishi na neno lake kuu ni kihusishi.

Mifano ya sentensi zenye kutumia kirai husishi ni kama vile,

1. Ndege ametua juu ya mti.
2. Uongozi wa nchi hii umeimarika sana.
3. Shule yetu iko karibu na bwawa la sulu.
4. Kijiti cha mti huo kimevunjika.

Vishazi

Kishazi ni kundi la maneno lenye muundo wa kiima na kiarifa. Kishazi hutokea katika muktadha wa sentensi kuu. Baadhi ya vishazi hujisimamia kimaana hata vikiondolewa kwenye sentensi kuu. Hivi ni vishazi huru. Vile haviwezi kuleta maana vikiondolewa katika sentensi kuu huitwa vishazi tegemezi. Aina za vishazi

Kuna aina mbili za vishazi.

1. Vishazi huru. 2. Vishazi tegemezi. Vishazi huru

Hivi ni vishazi ambavyo vikiondolewa katika muktadha wa sentensi kuu vitaweza kujisimamia kimaana. Kwa mfano; 1. Kengele imelia na wanafunzi na wanafunzi wameingia darasani. Kengele imelia ni kishazi huru. Wanafunzi wameingia darasani pia ni kishazi huru. 2. Ukuta uliojengwa umebomoka.

Umebomoka ni kishazi huru. 3. Mvua imenyeshwa kwa wingi hivyo wakulima wamevuna mazao mengi. Wakulima wamevua mazao mengi ni kishazi huru. 4. Ijapokuwa hakunialika, nilitamani sana kuhudhuria arusi yake. Nilitamani sana kuhudhuria arusi yake ni kishazi huru.

5. Katiba iliyopitishwa itaimarisha maisha ya wananchi. kishazi huru

Vishazi huru

Hivi ni vishazi ambavyo vikiondolewa katika muktadha wa sentensi kuu vitaweza kujisimamia kimaana. Kwa mfano; 1. Kengele imelia na wanafunzi na wanafunzi wameingia darasani. Kengele imelia ni kishazi huru. Wanafunzi wameingia darasani pia ni kishazi huru. 2. Ukuta uliojengwa umebomoka.

Umebomoka ni kishazi huru. 3. Mvua imenyeshwa kwa wingi hivyo wakulima wamevuna mazao mengi. Wakulima wamevua mazao mengi ni kishazi huru. 4. Ijapokuwa hakunialika, nilitamani sana kuhudhuria arusi yake. Nilitamani sana kuhudhuria arusi yake ni kishazi huru.

5. Katiba iliyopitishwa itaimarisha maisha ya wananchi. kishazi huru

Vishazi huru

Hivi ni vishazi ambavyo vikiondolewa katika muktadha wa sentensi kuu vitaweza kujisimamia kimaana. Kwa mfano;

1.Kengele imelia na wanafunzi na wanafunzi wameingia darasani.

Kengele imelia ni kishazi huru.

Wanafunzi wameingia darasani pia ni kishazi huru.

2.Ukuta uliojengwa umebomoka.

Umebomoka ni kishazi huru.

3.Mvua imenyeshwa kwa wingi hivyo wakulima wamevuna mazao mengi.

Wakulima wamevua mazao mengi ni kishazi huru.

4.Ijapokuwa hakunialika, nilitamani sana kuhudhuria arusi yake.

Nilitamani sana kuhudhuria arusi yake ni kishazi huru.

5.Katiba iliyopitishwa itaimarisha maisha ya wananchi.

Inaimarisha maisha ya wananchi ni kishazi huru.

Vishazi Tegemezi

Hivi ni vishazi ambavyo haviwezi kujisimamia kimaana vikiondolewa katika muktadha wa sentensi kuu. Vishazi tegemezi huhitaji vishazi vingine ili kuleta maana.

1. Ungesikia ushauri wa mwalimu ungepita mtihani.
2. Akimlipia nauli atamletea vitabu hivyo.
3. Maadam umeniomba msamaha, nimekusamehe na kusahau.
4. Wananchi wakibadilisha mienendo yao maenezi ya ugonjwa wa ukimwi yatapungua.
5. Mwajiri aliyekiuka haki za watoto ameshtakiwa.

Shabaha

Kufikia mwisho wa kipindi hiki,unatarajiwa kuwa na uwezo wa :

- 1.kufafanua umbo la sentensi sahili, ambatano na

changamano.

2. kuchanganua aina tofauti za sentensi kwa:

* mtindo wa mchoro wa matawi

* mtindo wa mistari

* mtindo wa visanduku

Kufikia mwisho wa kipindi hiki, unatarajiwa kuwa na uwezo wa : 1. kufafanua maana ya:

a. virai

b. vishazi

2. kubainisha kirai na kishazi katika sentensi

3. kutaja na kufafanua

a. aina tofauti za virai

b. aina tofauti za vishazi

Uchanganuzi wa Sentensi

Kuchanganua sentensi huhusu kutenga sentensi katika sehemu mbalimbali za kisarufi. Sentensi yaweza kuchanganuliwa kwa:

* mtindo wa mchoro wa matawi

* mtindo wa mistari

* mtindo wa visanduku

Katika aina hii ya kirai neno kuu huwa ni nomino au kiwakilishi chake.

Nomino huandamana na maneno mengine.

Kwa mfano, kivumishi, kiunganishi, kielezi n.k. hata, hivyo, kundi hilo

lote huwa lina uamilifu wa nomino. Tazama mifano hii.

Uchanganuzi wa sentensi sahili

Sentensi sahili huwa na muundo ufuatao:

S-KN+KT

Katika uchanganuzi sehemu ya kikundi nomino na kikundi kitenzi huweza

kuchanganuliwa ili kuonyesha vijenzi vya kila kijisehemu. a) Uchanganuzi wa sentensi sahili kwa mchoro wa matawi.

Utandawazi umeenea duniani

Utandawazi umeenea duniani

Mwanafunzi mwerevu amepita mtihani

Mwanafunzi mwerevu amepita mtihani

Gari lililoharibika limekarabatiwa

Gari lililoharibika limekarabatiwa

Atakupikia wali mtamu.

Atakupikia wali mtamu

b) Mtindo wa mstari

Ufisadi hurudisha nyuma maendeleo.

S

Uendeshaji wa magari vibaya husababisha ajali

S

Mazingira ni uhai

S

c) Mtindo wa visanduku

Mwandishi huyu ameandika riwaya.

Ali amenitumia arafa

Mwanariadha hodari ameshinda nishani

Katika kirai kivumishi neno lake kuu huwa ni kivumishi. Kirai kivumishi hufafanua sifa za nomino au kiwakilishi chake kundi la maneno huweza kuwa na kivumishi na maneno mengine kama vile, kielezi, kiunganishi, kihusishi na kadhalika. Kwa mfano

Uchanganuzi wa sentensi ambatano

Sentensi ambatano huwa na muundo ufuatao: S

Uchanganuzi wa sentensi ambatano kwa michoro ya matawi

Mwalimu: Karani unaweza kutukumbusha kirai kihusishi ni nini? Karani: Kirai kihusishi ni kundi la maneno ambalo hufanya kazi ya

kihusishi na

neni lake kuu ni kihusishi. Mwalimu: Hongera Karani. Nitakupa mifano ya sentensi zenye kutumia kirai

Husishi.

AINA ZA VISHAZI

NOTE!

This is a Sample of the Well Organized Detailed Simplified Notes Available.

Call/Text/WhatsApp 0746-222-000 for the Complete Notes.

CALL/TEXT 0746 222 000

[*mwalimuconsultancy@gmail.com*](mailto:mwalimuconsultancy@gmail.com)

**THIS IS A PROPERTY OF MWALIMU
CONSULTANCY LTD.**

**POWERED BY MR
ISABOKE**

SUCCESS